Психологічний ескіз

— Отеє наш молодий, недавно наданий сотрудник о. Урба-нович,— презентувала Савина пані Євгенії молодого, найбільше — двадцяти шести літ чоловіка в духовнім вбранні.

Він був невеликого росту й утлої будови тіла. Хороший не був, та було в його особі щось дуже принадне, особливо звертали увагу його великі, чорні, розумні очі.

— Пані добродійка прибули, здається, на літній сезон. До нас в ту пору стягається багато людей, щоби відітхнути свіжим повітрям нашого напівсільського місточка.

— Властиво, хотіла я відвідати своїх, однак не перечу, що вибралася для того в літню пору, щоб перебути міську с^іеку.

— Вліті по містах справді тяжко видержати.

— А ще у Відні — правдиве пекло.

— Пані добродійка проживають у Відні?

— Так, у Відні.

— Віденська курява далась і мені добре втямку.

— Так ви, отче, знаєте Відень?

— Я віденський семінарист.

— То ви, певно, останній в того розв'язаного інституту?

— Останній з дому Секержинських *,— сказав молодий сотрудник веселим тоном.

— З принципіального боку,— говорила дальше пані Євгенія,— се розв'язане ніби__неважне, та в дійсності се варварський замах наших ворогів на вищу освіту руського духовенства, якої воно мусило набиратися в таких центрах, як Відень.

— Зовсім справедливо. Наші вороги підхопили, що питомці, виховані у Відні, все-таки, поза мертву теологічну

* Титул одної повісті Крашевського 1 ("ОзЫш г (іоти Біекіег-гупзкісп") — цей титул увійшов в поговірку у польської, а за нею і української інтелігенції в Галичині.

науку, захоплювали ширшу освіту, знайомилися з поступовим змаганєм науки, з її ідеалами.

— Тепер справді вже не можна буде надіятись ніякої вищої освіти по священиках, вихованих в приватних закладах провінціональних міст.

— Се на те й придумано, щоби виходили аскети, люди без пожитку для власної вітчини,— говорив Урбанович.

В часі тої розмови Євгенія положила на стіл книжку, котру держала в руках, коли Савина впровадила молодого панотця.

О. Урбанрвич цікаво споглядав на заголовок книжки, котрого здалека не міг відчитати.

— Пані добродійка позволять переглянути? — сказав по ,хвилі, користуючи з першої довшої паузи в бесіді, і протягнув руку по книжку.

— Дуже прошу, я сама належу до тих, що, як бачать книжку, не можуть здержати себе, щоби не переглянути її.

О. Урбанович прудко перевертав картки книжки, причім його очі жадно блищали.

— Ось річ, котру я бажав ще давніше прочитати, та коли виїхав з Відня, ніяк було з чимсь подібним подибатись.

— Се книжка не цілком свіжа й можна її дістати не лиш у кожній книгарні, але й по антикваріях.

— В кожнім разі треба грошей,— засміявся молодий чоловік.

— Се ж недороге.

— Як для кого. Я вже, як кандидат до духовного стану, не посідав ніколи мамони, так противної священичому покликаню, а тим менше тепер, коли став священиком.

— Ви, без сумніву, жонаті?

— Розуміється. Целібат буде вже, здається, доконечним наслідком новішої школи.

— Тож, видко, ви не мали практичності теперішніх молодих людей, що, вступаючи в зв'язок родинного житя, стараються передовсім. запомогти свою касу посагом жінки.

— Противно. Гадаю, що я дав тим доказ великої практичності, бо не шукав грошей, женився без маєтку й так не дознав бодай розчаруваня, котре так часто трафляєся, коли чоловік жениться задля маєтку.

Обоє весело засміялись.

— Коли вам се зробить приємність, то можу позичити вам сю книжку.

— Зробите мені, добродійко, більше як приємність, а правдиву ласку, бо оскільки міркую по тутешніх обставинах, тут не тяжко й зовсім забути читати.

— Бодай, доки я буду, не забудете, бо я привезла з собою ще дещо цікавіше.

Євгенія вичислила кілька новіших книжок. О. Урбанович не знав ані одної з них.

— Принесу вам показати.

Заки о. Урбанович зміг здобутися на чемну формулку, щоб не трудилась, вона встала й пішла до свого покою.

— Незвичайно симпатична жінка,— сказав Урбанович до пані Савини, що, запрезентувавши його Євгенії, лишила їх була самих, а тепер власне вернула до покою.— Однак видко, що житє не все їй. усміхаєся. Якийсь сум пробивавсь в кождім єї погляді і руху, хоч ніби весело говорить і сміється,— додав з натиском.

— Житє людське не ллється медом,— відповіла, покивуючи головою, Савина.— Але той смуток, що дійсно, як кажете, пробивається з кожного єї погляду і руху, лишився у неї по страті сина, одинокої дитини.

Розмова їх перервалася, бо Євгенія власне вернула з книжками й положила їх перед Урбановичем.

О. Урбанович переглянув книжки й завважав жартуючи, що се не конче відповідна лектура для священиків і жінок. Донедавна священики були одинокими провідниками жінок, а тепер жінки потягають їх на бездорожжя!

— Видно, що нові течії часу сильніші, коли жінки потягають за собою сю дійсно колись сильну фалангу,— відповіла тим самим тоном Євгенія.

Урбанович вибрав кілька книжок і попрощався.

Відтоді він часто забігав, і ті його відвідини належали до найприємніших хвиль Євгенії в домі свояків. Вони порушували принципіальні й непринципіальні питання, а переважно говорили багато про зміст разом прочитаних книжок. Урбанович приходив часом з молоденькою і хорошою жінкою, що так і хапала за серце ангельським поглядом голубих очей. Однак тоді розмова не клеїлась, бо треба було змінювати теми і вибирати такі, щоб і вона могла брати уділ у розмові. Відчував те, мабуть, також і Урбанович, бо найчастіше приходив сам.

Одного, разу Євгенія зміркувала, що він мав ніби якесь важніше діло до неї, і не помилилася.

Коли лишилися самі, що трафлялося часто, він з тайт ним виразом лицй витягнув з бічної кишені ЗБИТОК паперу.

— А се що таке цікавеньке приносите мені? — спитала Євгенія.

— Не знаю, чи се буде для вас цікаве. Для мене цікаве буде те, що ви на се скажете?

— Що се?

— Проби мойого пера.

— А! — здивувалась Євгенія і протягнула руку.—Се дійсно цікаве, лишите мені до прочитання?

— Ні, я сам прочитаю, а ви будете ласкаві сказати, чи то що варто.

Він зачав читати.

Були то короткі ескізи, а в них живо описано прибуття молодого сотрудника на нову посаду в малім місточку і характеристичні епізоди початків нового життя.

Євгенія була порушена. В писанні молодого автора видно було безперечний талант. Та коли автор виразно зажадав, щоб виказала йому похибки, вона завважала, що, може, замало вглибляється в думки й чуття виведених в оповіданні людей.

— Се, власне, мій принцип,— відповів молодий писатель.— Коли хочу писати правду, то можу писати лиш те, що виджу і чую. Тих писателів, що ніби стараються ввійти в душу інших, я вважаю просто брехливими. Чоловік може знати лиш те, що діється в його душі, а не те, що діється в чужій.

— Але ж це, власне, й є головна заслуга таланту. Талант, сказала б я, не що інше, як великий дар проникати в чужі душі.

— Значить, відмовляєте мені таланту?

— Противно, признаю вам його з цілим пересвідченєм. Обсервація у вас дуже вірна, лише не розвито психічної сторони чоловіка, а се, як кажу, вважаю головною прикметою таланту. Поминувши те, ваші ескізи такі хороші, що при-йдеться хіба признатися до погляду, що деякі таланти можуть обійтися і без психологічної аналізи.

* * *

Відтоді розмови Євгенії з молодим сотрудником зробилися ще щиріші й гарячіші.

— Знову маю вам щось нового прочитати,— сказав одного дня Урбанович, усівши на веранді, де головно рези-дувала Євгенія.

Він прочитав їй один коротенький ескіз "Душа". Молодого сотрудника будять, щоб ішов до хорого. Він іде і сповідає стареньку жінку, котра робить при нім усний тестамент, відказуючи дітям своє невеличке майно, по чім скоро вмирає. Сотрудник іде на похорон, і тут ведеться бесіда між ним і одним парафіянином. Селянин питає єгомостя: чи то правда, що людська душа йде за своїм похороном? Молодий сотрудник рад би заперечити тому віруванню теоретичними доказами, однак уважає, що се може зле вплинути на практичний бік його "фаху": ану ж селянин зміркує, що "коли душа чоловіка не бачить, яка парада для неї робиться, то й похорону не треба".

Євгенії се дуже сподобалося. Се був, безперечно, найліпший з усіх його ескізів. Та проте вона не могла вдержатися від закиду, що сцена при сконанні жінки оброблена сухо, офіціально, як функція священика, і підхоплена як би з глумливого боку; щоб вже й як не вважати на психологію, то се противиться поважній а навіть трагічній темі.

— І знов кажете мені описувати душу другого чоловіка, котрої я не можу бачити, бо ніхто єї не бачить,— говорив о. Урбанович.

— Не бачити, а відчувати.

— Чужої душі не відчуваєш,— уперто обстоював при своїм молодий автор. І знов обоє вдалися в гарячу суперечку.

Євгенія доказувала, що коли вже автор не входить в стан душі умираючої людини, то повинен був бодай описати вражіння на присутніх, бо ж така хвиля мусить глибоко вражати всіх її близьких вже

з самих природних причин, коли смерть забирає з-поміж них собі жертву.

— Вже два дні не було у нас о. Урбановича,— завважила раз при сніданні Євгенія.

Савині се також видалося дивним, і зараз-таки післала слугу до Урбановичів поспитати, що се таке у них діється і чому о. Урбанович так довго не був у них? Служниця вернула з недоброю новиною. О. Урбанович лежить у постелі; вночі посилали по лікаря. *

— До лиха! Що йому сталося? — воркотів господар дому.— Ще недавно був здоровий, як риба.

— Ну, риб'ячим здоров'ям не конче міг він похвалитися, бо ніколи не мав його багато,— замітила Савина, котра завсігди любила простувати уваги свойого мужа, до чого сей здавна привик і приймав се за доказ ласки своєї жінки.

— Може би, мені піти до него?— завважив знов по хвилі.

— Певно, піди розвідайся, а потому я піду, як упораюся в хаті.

— Підемо обі,— підхопила Євгенія.— Мені справді немов чогось не стає, коли його не виджу; так якось скоро встигла до него привикнути.

За годину вернув муж, висланий на відвідини, и успо-коїв жінок.

Жолудкова недиспозиція, біль голови, лікар не казав иставати з ліжка, та загалом нема нічого небезпечного.

Заспокоєні пані вибрались аж по полудні відвідати хорого. Слабість дійсно не показувалася грізною, хоч Урба-иовичева казала, що вночі

було дуже зле. Хорий був майже веселий. З звичайним своїм гумором оповідав про нічні корчі і скаржився на легкий біль в усі.

Євгенія навідувалася майже щогодини, розпитувала про здоров'я хорого. Раз було ліпше, раз гірше, та слабість не змагалася.

Дуже часто приходила сама, чим хорий дуже тішився. Нудно було йому лежати. Лікар казав, що має сильний жолудковий катар, а що в місточку панувала дизентерія, то деякі знайомі боялися і не приходили відвідувати його.

Дві неділі після того, як заслаб о. Урбанович, Євгенія дістала свіжий транспорт книжок з Відня. То були найновіші твори, і вона рада була поділитися тим добром з о. Урба-новичем. Несподівані перешкоди дня позволили їй аж вечором вибратися до нього.

Було вже коло сьомої години, але, як звичайно в найдовших літніх днях, надворі було ще ясно. Взявши книжку, котрої зміст видався їй дуже інтересним, і любуючись чудовим літнім повітрям, зближалася поволі до Урбано-вичів.

При денному ще майже світлі немило вразив її жовтавий блиск, немов від світла лампи, що пробивалось крізь фіранку щільно прислоненого вікна. Прийшла до хати. Всюди тихо. Увійшла до кухні. Кухня порожня, двері широко отворені,

На середині покою, в котрім лежав хорий, стояла Ур-бановичева. Вона здавалась зовсім спокійною та лиш ніби дуже здивованою приходом Євгенії. Дальше стояла служниця і тримала щось в руках, заслонюючи собою хорого.

— Якось я не впору до вас приходжу,— заговорила Євгенія.

Урбановичева нічого їй не відповіла.

В тій хвилі служниця відвернулася, і Євгенія остовпіла.

Хорий ніби лежав, ніби сидів; усі його члени були сильно напружені, так що бачилось, немовби силкувався вилізти з постелі. Лице було бліде і зовсім скривлене, а одно око більше, наверх висаджене, дивилося з перестрахом на те, що діялося вокруг нього, ніби питало: чи се дійсно смерть? Люта, невмолима смерть?

Життя, яке принесла з собою Євгенія, не могло погодитися зі страшним своїм ворогом — смертю.

— Ні, він ще не вмер! Рятунку! Людей!

Як стояла, так вибігла на вулицю. Вулиця як на те була пуста, лиш на скруті майнуло щось, як би тіні трьох мужчин. Євгенія вибігла, що мала сил. Були се справді три знайомі пани.

— Ради бога! Задержіться! О. Урбанович умирає, але ще при життю; біжіть по лікарів, може, буде ще можна урятувати!

Два пани, не розпитуючи більше, побігли стрілою в два противні боки. Третій лишився з Євгенією, хотів щось говорити з нею, розпитувати, але їй було не до того. Завважила, що якраз стоїть перед хатою пані Грамської, доброї знайомої Урбановичів, що жила разом зі своєю старенькою матір'ю.

"Треба їй сказати, щоби пішла до Урбановичевої, а потім побігти додому. Швагер знає родину Урбановичів, най би повідомив кого з родини",— пролетіло через голову Євгенії. Попрощалася з панком і пішла до Грамської.

— Що вам таке сталося? — майже скрикнула Грам-ська, побачивши Євгенію.

— Ідіть! Ідіть туди! Не лишайте її саму! — говорила Євгенія, витягнувши руку в сторону улиці, де жили Урбанови-чі, а рука її дрожала, як лист трепети.

Старенька мати зірвалася з крісла.

— Що? де сталося? — питала перелякана.

Се трохи опам'ятало Євгенію. Взяла Грамську й потягнула до сіней.

— Ідіть до Урбановичів, він, здається, конає, вона сама, лише служниця при ній, а я йду додому, щоби повідомити когось з їх родини.

Коли була вже на вулиці, промайнув легкий фаетон. Вона пізнала в ньому лікаря і здогадалася, що він поїхав до Урбановича. Потім, отже, для хорого там уже буде; при Урбановичевій буде Грамська, треба було лише скоріше іти додому, щоб повідомити родину.

Та коли Євгенія хотіла прискорити ходу, ноги її як би приростали до землі. Що се? Чому ноги відмовляють їй послуги і то саме тепер, коли треба рятувати життя чоловіка, мужа жінці, а передовсім талант для рідного краю, котрий, без сумніву, в нього був, а котрий смерть враз з його життям убиває. О, нещасливий народе, якесь страшне фатуме висить над тобою і забирає всі твої ліпші сили!

Євгенії здавалось, та вість, яку несла, надто переполошить її свояків, тож увійшла вперед до кухні.

— А пані чого такі бліді? — запитала зачудована служниця.

— Нічого, тихо! О. Урбанович дуже слабий, умирає. Боюся, що панові та й пані буде дуже прикро; треба якось поволі заходити.

Однак Савина учула голос Євгенії, вийшла до кухні, а за нею її муж. Євгенія мусила бути дуже змінена, бо обоє Грамські були більше перелякані її видом, ніж принесеною звісткою.

— Ходи до покою, відпочинь трохи! Може, нап'єшся води? — побивались обоє.

— Ні, не треба! Мною не журіться, ліпше дайте знати кому з родини Урбановичів, бо її положення серед чужих людей справді страшне.

— Коли-бо я не знаю, кого б вона властиво хотіла повідомити, а хоть знаю декого з них особисто, то не знаю добре, де хто з них живе,— говорив муж Савини.

Євгенія побачила, що помилилася у своїх надіях, і рішила, щоб усі троє чимскоріше йшли до Урбановичів.

Там уже застали повну хату людей. Двох лікарів, ци-рулика, Грамську, кількох мужчин, пань, сусідів-міщан, також дяка й паламаря.

Лікарі з цируликом порались коло хорого, даючи щораз нові прикази: то льоду, то оцту було їм потрібно, хусток, простирал, склянок і талерів на п'явки, свіжої води та лід до міхурів і т. ін. Хорий лежав з заверненими очима й хропів. Усі ходили потихо і говорили шепотом. Урбановичева сиділа в другім покою з двома панями, засунувшися в кут, загорнена в грубий шаль, як би серед зими. Вона ціла тряслася, а пані старалися заспокоювати її.

Врешті один із лікарів відступив від хорого, кинувся на фотель в другому покою і опер голову ліктем на стіл.

— А що, нема надії? Що йому, властиво, є? — питали присутні, обступаючи лікаря.

— Найменшої! Мав поліпа в усі, довший час не чистив, тепер ударило на мозок,— параліч.

— А може би, ще який рятунок? — напирав дехто на другого лікаря.

— Рятунку на таку слабість нема,— відповів сей, здригаючи плечима.

По якімсь часі лікарі переглянулися та й стали лагодитися до відходу. За ними посунули й інші присутні. Коло хорого порались лише цирулик і паламар.

Час було вже і Савині відходити.

— Ну, ходімо додому,— сказала до Євгенії.— Тут ніхто вже нічого не поможе, а до родини зателеграфує Попович, ми вже з ним про се говорили.

— Ви йдіть, а я тут лишуся,— відповіла Євгенія з твердою постановою.

— Але ж то не на твої нерви проба, Євгеніє,— старалася пересвідчити її Савина.

— Ні, ні! Я не лишу тих людей! Я прийшла тут в най-критичнішу хвилю: я знаю, що такі хвилини значать, і ся нагода очевидячки наказує мені сплатити людям те, що я їм винна.

Знову кілька осіб відійшло. При хорім лишився лиш один паламар, а коло Урбановичевої сиділи все ще ті дві пані. Попович зблизився до Урбановичевої з папером і олівцем в руках. Вона подала голосно адреси деяких кревних, а між тими й матері мужа. Почувши те, Євгенія ціла здригнулася і хотіла вийти до сіней. Велике зеркало, що висіло напроти, відбило постіль і цілу стать хорого. Лице його вирівнялося, лише страшна блідість не уступала: повіки були широко отворені, а порожні

остовпілі очі дивились не бачачи, байдужі на все, що діялось круг нього. Розжуджені мухи зачули свою добичу і обсідали бліде лице хорого, а одинокою тепер роботою паламаря було прогонювати їх. І те все мала побачити його мати.

Євгенії застукало в висках, стиснуло в грудях, і вона нервово заплакала. Але швидко втерла сльози. Не плакати прийшла вона сюди, а нести поміч! Поміч? Яку поміч? Тут уже людська поміч нічого не вдіє! Хіба би яка надприродна сила, а такої, відай, нема,— думала вона.

* * *

Довкола настала глуха тишина. Темна ніч обтулювала цілу хату і прилипала до вікон непрозорою заслоною.

Присутні сиділи мовчки, не рухаючися, змучені зворушеннями й пізньою порою. Одна лише Грамська поралась, ходила, прятала щось, замикала, взявши ключі від Урбановичевої.

На горищі щось гуркнуло, гейби хто посунув ногою, і втихло.

— Хтось ходить по поді,— завважила одна з пань.

— Се так завсігди було,— промовила Урбановичева.— Ходило, ходило, прийшло і забирає мого чоловіка.

Потім одна з пань стала розповідати, що як її мама вмирала, то також так ходило щось і гуркало по хаті.

— При смерті батька мого мужа щось також плакало під вікном,— договорила друга.

Розмова на сю тему потяглася дальше, а пані випереджували одна одну в оповіданні страшних прогностиків.

По якімсь часі ца поді було чути знов як би якийсь легкий хід, а потому ніби щось упало з бантини.

Урбановичева скорчилася і звинулася в. клубок.

— Се мусить кіт ловити мишей,— сказала Євгенія.

— Але у мене нема кота,— відповіла майже гнівно Урбановичева.

Євгенія замовкла. Загадкові туркоти вона пояснювала собі коли не котом, то іншим якимсь нічним звіриком, а проте в такій поважній хвилі вони набирали якогось іншого значіння і сильно потрясали її нерви.

— Може, добре хто вліз на під, користуючи з загального замішання, — завважила по хвилі Грамська.

Се видалося і Євгенії найправдоподібнішим, і вона порадила переконатись і піти на під. Грамська взяла свічку й пішла наперед, за нею поступала Євгенія. Вже були на перших ступенях сходів, коли Грамська задержалася.

— Ідіть закличте Поповича, бо як се справді який злодюга, то що ми самі з ним зробимо?

Євгенія сповнила розказ. Попович не опирався, та якось нерадо встав і пішов за панями.

— Беріть і паламаря,— командувала дальше Грамська.

На поді не було нікого; і лише як би на підтвердження здогадів Євгенії, що се закрався звірок, стояла розкинена купка кукурудзів й іншого зерна, призначеного для курей.

— А що? — запитала Урбановичева разом з двома панями, коли ті четверо зійшли з поду.

— Нічого,— відповів коротко Попович. Урбановичева загорнулася ще тісніше в шаль; з очей

її товаришок блиснув тріумф. Сей проблиск тріумфу спостеріг і Попович і додав з чутною нетерплячкою в голосі:

— Коли тихо в хаті, то нехай хоч ворона сяде на дах, а здаєся, що то хтось ходить.

— Ворона або не ворона не кождому чоловікові пока-жеся,— завважив паламар, стаючи по стороні прихильної до містицизму групи.

Врешті пані, що сиділи при Урбановичевій, почали вибиратися додому. Одна не могла довше лишити самих дітей, друга мала гострого чоловіка й боялася вимівок, що десь так довго пропадає. Лишилися, проте, лиш Євгенія, Грамська, Попович і паламар.

— Що се так чути? — завважив знов по часі паламар, а по його нахиленій голові видко було, що був під вражін-ням загадочних, таємничих стуків на поді.

По хаті справді розходився якийсь дивний запах, котрий завважили також Євгенія і Попович. Грамська пішла до кухні й поправила в печі. їй здавалося, що то мусить бути якась недопалена головня.

Тишина, яка наступила по відході обох пань, ще дужче дразнила нерви присутніх. Поповичеві упала з рук сигарничка, й Євгенія

стрепенулася, як би сталося щось незвичайне. В куті шоборталася миш, і всі з напруженням прислухувалися тому шобортанню. В другім куті цвіркотів сверчок, а на поді знову щось посунулось.

Жінку вмираючого огорнув розпучливий неспокій. Вона щохвилини зривалася, йшла до покою хорого, та не підходила до постелі й, як би переможена страхом, вертала назад на своє місце.

Конаючий все однаково сопів голосно.

Се, видко, найбільше розривало їй душу, бо вибігла нагло до кухні і кинулася зі спазматичним плачем на постіль, міцно затискаючи вуха руками. Грамська потішала її звичайними, банальними в таких разах, фразами, але то ще більше дразнило її.

Євгенія з Поповичем порозумілися очима і стали говорити про зовсім байдужні речі, лиш оскільки можна голосно. Се їм удалося. Нещаслива жінка почала дрімати, западаючи хвилинами в міцний сон, змучена через час слабості мужа безсонницею.

Коли бесіда уривалася, вона раптом будилася. Тоді Євгенія зачинала ходити по хаті, рада вже сама для себе заглушити тяжке сапання конаючого.

Ах, те сапання, те сапання. Воно пригадувало їй щось таке страшне з її життя, що згладилося лиш завдяки ча-. сові, що навчив її настільки володіти своєю душею, аби думати про все інше, а не про те, що найбільше заривало її чуття.

"Ні, ні! — повторяла про себе з вивченою упертістю.— То була не так, то було зовсім інакше!"

Паламар часто взивав її і Поповича до .хорого без важних причин; видно, що прикро йому було без товариства здорових людей при напів уже неживім чоловіці.

Тоді Євгенія старалася спокійно придивлятися хоро-му. Та смерть, та страшна смерть, про котру вона не могла думати, зовсім не така страшна, яка лишилася в її уяві по страті найдорожчої істоти. Та проте се порівняння так роздирало її душу, що вона знову з цілою силою своєї волі мусила відвертати думки, впевнюючи себе, що те, що лежало на дні її душі, було зовсім щось інше, а не те, що вона тепер бачила перед собою.

Та боротьба змучила її, доводила до одного виразного, сильного бажання, щоби все те скінчилося якнайскоріше. Се бажання читала вона також на лицях інших, не виймаючи і Урбановичевої. Молода жінка то вставала, то лягала на постіль. Всі її думки опирались о брата, котрий найскорше з повідомленої родини міг прибути. Щохвилини бігла до нікна, хоть надворі було ще зовсім темно, і допитувалася котра година. . * ' ,"

— Не маєте дрібних?"— шепнула Грамська до вуха (-Івгенії.— Випадало би дати паламареві хоча порцію горівки Я післала б дівку до найближчого шинку, а тута ні крейцара дрібного при собі не маю. Сидіти цілу ніч при хорім, то так здається...

Євгенія сягнула вже до кишені, але в тій хвилі прийшло на гадку Грамській, що ліпше наставити самовар, а склянка ісрбати придасться і Поповичу, котрий також змучився За часок закипів самовар. Грамська знайшла десь трохи хліба і масла.

Гадка була, без сумніву, щаслива, бо дійсно гербата якось оживила обох мужчин. Для товариства чи, може з фізичної потреби Грамська налила й собі склянку гер бати.

— Ви не будете пити з нами? — запитала Євгенію Євгенія здригнулася. Противно й дивно їй було не те,

що вони їли, але те, що люди взагалі їдять.

Хорий щораз більше ослабав. Корвульсії, здавалось, слабшали; він дихав свобідніше й водив очима, як би шукав когось.

— Тут нема ніякого святого образка, тому вони так роз глядаються і не можуть вмерти. Принесіть який святий образок або. хрест,— казав паламар до Євгенії

Самостійна думка в Євгенії так уже слабо функціону вала, що вона зовсім піддалася волі паламаря Вийшла до другого покою і розглянулася по стінах, чи нема якого святого образка. Побачила матір божу і хотіла здіймати, але руки так сильно дрожали, що Грамська мусила її виручити.

Тяжкий віддих конаючого утихав; заповідано близький кінець. Євгенія чула, що нерви її болючо напружені і що вони ще більше розстроятьсяся, заким наступить удар трагічного акорду.

* * *

Дніло. .

Урбановичева вийшла до сіней, бо здавалося їй, що брат над'їхав. За нею пішла Грамська, котра все жури лася, що нема нікого з родини.

— Що вдіємо, коли кінець наступить скорше, заким хто приїде?

Євгенія сиділа безсильно зі спущеними на коліна ру ками. Попович уперто дивився в посинілі шиби вікна, від котрих блідо і прикро відбивалося жовте світло закопченої лампи.

Через отворені знадвору двері доходив рівний голос Грамської і нервовий, неспокійний, перериваний плачем, Урбановичевої. На подвір'ї піяв когут довгим пискливим криком, а десь далеко брехали пси...

На дорозі появилася висока постать паламаря. Попович відвернувся від вікна. Євгенія кинула довгий погляд питання.

— Уже по всьому,— сказав паламар майже шепотом. Євгенія схопилася на рівні ноги, однак Попович випередив її і кинувся до кімнати умершого.

Тяжке конання змінилося в образ тихого, спокійного сну Однак було в нім щось таке могуче й велике, що прохожі станули коло порога й не сміли поступити дальше.

По часі Попович поступив кілька кроків наперед і перехрестився. Євгенії як би щось піднесло руки, і вона мимохіть по свому обряду перехрестилася три рази

— Що тепер будемо робити? — заговорила за нею Грамська.— Брат ще не приїхав.

Євгенія сильно обурилася в душі. Ся буденна жура була зовсім суперечна з тим, що в цілій величі і грозі стояло тепер перед нею. Вона вперла очі в кусень стелі, від котрої місцями відлітало вапно; однак могла виразно зазначити фігуру легкої прозорої хмарки, що підносилася вгору над умер-шим, немовби ломилася і пропадала поволі. Треба було ще хвилі, одної хвилі, щоби те, що вона бачила, спокійно знялося вгору й відлетіло.

Голосний плач Урбановичевої відбився о її уха і гейби зі сну пробудив її.

Попович і Грамська стали радитися, що робити з Ур-бановичевою. Не можна було лишити бідну жінку при перших обслугах помершого. Євгенія німо прислухувалася їх, бо думка її все ще була зайнята чим іншим. Врешті Грамська рішила, щоби Євгенія завела Урбановичеву до неї і лишила під опікою матері.

Нелегко то було виконати. Нещаслива жінка сильно опиралася, і треба було довгого часу, заки вдалось її намовити до того.

Врешті Євгенія завела її. Старенька мати Грамської, побачивши Урбановичеву, здогадалася, що вже по всьому, обняла її і поцілувала в чоло з очевидним поважанням для її смутку. Євгенія сіла, тяжко утомлена. Тут не мала вона що більше робити, попрощалася й пішла додому.

Хороший ранок грав чудово прозорим промінням блискучого сонця, що виповзло на край овида, прикрите до половини червоною хмаркою, розливало по небі яркі смуги, золотило доми і променистою пурпурою обливало псршки гір, що вінком окружали місточко. Місто оживало по нічному відпочинку, отворились вікна і двері, на вулиці показувались люди. Повітря було лагідне, хоть заносило холодом і вогкістю роси.

Свіжість ранку очутила її і отрясала вражіння сеї страшної ночі. Що се було? Що вона бачила? Чи се правда, що иона шукала нічних страхів, здоймала святі образи, хрестилася? Чи се правда, що то все діялося задля нього, Урбановича, котрого нема вже між живими?

В тому, що пережила сеї ночі, мала важкий доказ, що смерть чоловіка є щось таке високотрагічне, що не можна її так легко брати, як брав її колись Урбанович у своїй "Душі".

Але ж кому вона се розкаже? Адже ж власне той найновіший її доказ сповнився на тім, з ким вона якраз про те сперечалася.

Чи се також не трагізм?

їй напливали на пам'ять ще інші подробиці сумного факту. Нагадала, як хрестився блідий Попович. Які чуття проймали його в ту пору? Чи ті його чуття були подібні до тих, яких дізнавала вона? При першій нагоді вона постановила розпитати його про се.

Нагода скоро надійшла.

— Чи я хрестився? — питав здивовано Попович.— Я зовсім собі того не пригадую.

Євгенія не могла зміркувати, чи він говорив щиро, чи тільки вдавав вільнодумця.